

žijící pokrevní otec není u dítěte nikým zastupitelný. Považuje roli biologického otcovství v životě muže za velmi důležitou a je přesvědčena, že ve většině případů muž velmi silně touží po své reprodukci v potomstvu. Dokládá to i výsledkem nedávné francouzské ankety v závěru své knihy. Tématem ankety byl pohled dnešních synů na jejich otcovství v 21. století. Tito synové naprosto nevidí v svých otcích vzor pro své budoucí chování v rodině, jak tomu bývalo v tradičních společnostech, nýbrž chtějí svým dětem být jinými otci, než byli ti jejich. Avšak se svým otcovským posláním v každém případě počítají.

Záměr Evelyny Sullerotové vysvětlit aktuální problémy mužské existence v západoevropské společnosti změnami tradičních rolí muže a ženy v rodině není v současné literatuře o těchto otázkách ojedinělý. Například za několik málo měsíců po její knize o otcích vyšla v Paříži kniha Elisabeth Badinterové o mužské identitě nazvaná písmeny XY, která označují seskupení chromozomů pro vytvoření jedince mužského pohlaví. (Elisabeth Badinter, *XY de l'identité masculine*, Paris, Odile Jacob 1992, 315 s.) Autorka této knihy, zkušená popularizátorka výsledků různých věd o člověku a společnosti, neváha-

la s odkazem na názory americké sociologické a psychoanalytické literatury prohlásit, že patriarchální systém v západní společnosti zrodil muže, který nedokáže uvést v soulad X a Y, své dědictví otcovské a mateřské. Kritika feministek namířená proti patriarchátu zpochybnila prý postavení muže v současné společnosti. Badinterová se velmi úzce stýká s tématem "otcovství" Evelyny Sullerotové v pojednání o vlivu industriální společnosti na propad ve vztahu otce a syna. Podobně jako Sullerotová hlásá, že západní svět potřebuje jakousi revoluci otcovství. Ovšem zatím co kniha Evelyny Sullerotové striktně vychází z výsledků sociologických výzkumů, na nichž se její autorka často podílela vlastní vědeckou prací, kniha Elisabeth Badinterové jako by si vybírala nejsenzačnější výsledky prací různých škol sociologických, etnologických, antropologických apod. Na pařížském trhu měla sice po několik měsíců ještě větší úspěch než kniha Sullerotové, avšak dnes již je mimo hlavní čtenářskou pozornost, zatímco kniha "Jaký otec, takový syn" zůstává trvalým svědectvím seriózního přístupu sociologa k problému rodičovských rolí v současné západní rodině.

Pavla Horská

Le nouveau comportement démographique. Le 4eme colloque démographique

Acta demographica X, vydala přírodovědecká fakulta UK a Československá demografická společnost při ČSAV, Praha 1990 (vyšlo 1992).

Poté, co v roce 1987 formuloval holandský demograf Dirk van de Kaa téze druhého demografického přechodu, lze se s jejich ohlaselem setkat v řadě studií týkajících se soudobého stavu populace v Evropě. V tomto směru nejsou výjimkou ani práce věnované některým rysům populačního vývoje Francie a Československa, které byly předneseny na semináři "Nové demografické chování" a které pod stejnojmenným názvem vydala Karlova univerzita ve spolupráci s Československou demografickou společno-

stí při ČSAV, bohužel až po třech letech, neboť seminář se konal v Praze 23. a 24. listopadu 1989. Přesto neztratily příspěvky na aktuálnosti. Dotýkají se totiž těch oblastí demografického chování, jež současná evropská společnost zpravidla vědomě ovlivňuje a jež jsou zároveň námětem nejširších diskusí - uzavírání a rozpadu manželství a prokreace a jejího ovlivňování. Diskusí, které v uplynulých letech sice rozvířily hladinu i u nás, ale ne ve vědeckých kruzích, i když česká demografie na řadu dvousečných aspektů poválečného populačního vývoje již po léta upozorňuje a demografická statistika pro jejich hodnocení data poskytuje. O to zajímavější je porovnání se situací ve Francii, která může do určité míry reprezentovat vyspělé evropské země (ale jen do určité míry, protože populační vývoj Francie se od zbytku Evropy i světa mírně odlišuje již více než dvě stě let).

Seminář byl koncipován tak, že ke stejnému tématu vystoupil jeden přednášející z Francie a jeden z Československa - sborník však obsahuje sedm článků, neboť příspěvek věnovaný rozboru podmínek života mladých manželství v Československu na počátku 80. let svůj francouzský protějšek nemá.

V demografii je úvod zpravidla vyhrazen analýze sňatečnosti. Nejinak je tomu i tentokrát, sborník je uvozen dvojicí příspěvků právě k tomuto tématu. Francouzskou stranu reprezentuje studie Elisabeth Brown-Demonetové "Třicet pět let formování manželství ve Francii. Vývoj legální sňatečnosti a nových manželství", českou referát Pavla Vereše "Vývoj sňatečnosti svobodných v letech 1961-1988". Oba příspěvky informují o hlavních tendencích poválečného vývoje, avšak s akcentem na ty rysy, které jsou pro tu kterou zemi charakteristické. Ve Francii po vzestupu sňatečnosti po skončení druhé světové války trval sňatkový boom spojený s poklesem průměrného sňatkového věku až do roku 1962, po té se projeví první náznaky zvratu a od počátku 70. let se intenzita sňatečnosti snižuje rychle, pravidelně a identicky pro obě pohlaví, pokles je provázen vzestupem věku při prvním sňatku a vzestupem počtu nesezdaných soužití. V 80. letech již dosahuje úhrnná míra sňatečnosti svobodných pouze úrovně 0,52, což svědčí o tom, že za této situace by téměř polovina populace zůstala trvale svobodná. Změna sňatkového chování obyvatelstva se nejvýrazněji projevila nárůstem nesezdaných soužití, která lze rozdělit na dva druhy - na ta, která časově pouze manželství předcházejí, a na ta, která je suplují. Dostupná data o nesezdaných soužitích, i když jsou s největší pravděpodobností neúplná, však naznačují, že tento druh soužití pokles sňatečnosti plně nekompensuje, že v populaci vzrůstá podíl osob žijících osamocně v mladším a středním věku. Autorka využívá šetření, na základě něhož mohla doložit, že nesezdaná soužití jsou častější ve městech než na venkově, u nezaměstnaných než u zaměstnaných a dobře situovaných osob, že stoupá s heterogenitou páru a že se v těchto neformálních svazcích rodí podstatně méně dětí než v legálních manželstvích.

Naproti tomu vývoj sňatečnosti v Československu před rokem 1989 skýtal zcela jiný obraz. Sňatečnost svobodných zůstala v českých zemích i na Slovensku relativně vysoká až do konce 80. let, třebaže i zde byla v poslední dekádě patrná tendence k poklesu. Vzhledem k nízkému sňatkovému věku je však pokles lépe patrnější při longitudinálním přístupu: z generace narozených v roce 1945 bylo do třiceti let věku ženatých 86 % mužů, z generace narozených v roce 1958 již jen 80 %. Během celého sledovaného období se podstatněji neměnil nízký věk při sňatku mužů i žen, z dat je zřejmý růst heterogenity sňatečnosti, neboť rozvedení stále častěji uzavírají sňatky se svobodnými. Úroveň sňatečnosti byla na Slovensku zpravidla vyšší než v České republice a věk při prvním sňatku se na Slovensku oproti českým zemím mírně zvyšoval. Kromě analýzy měř sňatečnosti věnoval autor značnou pozornost sociálním podmínkám, které úroveň sňatečnosti ovlivňovaly - upozornil zejména na vliv bytové výstavby a na pronatalitní opatření z počátku 70. let, s nimiž byly spojeny jednorázové výkyvy ve vývoji. Závěrem předpokládá u nastupujících generací odklon od uzavírání legálních svazků a s tím spojený podstatně hlubší pokles sňatečnosti, než jaký byl zaznamenán před rokem 1989.

Druhá dvojice příspěvků byla tematicky zaměřena na analýzu prokreativního chování, pokud tak lze nazvat takové jevy, jako je potratovost a realizovaná plodnost. Tentokrát je však koncepce odlišná, studie obsahují jak analýzu vývoje v obou zemích zvlášť, tak jejich komparaci. Rozsáhlý je především příspěvek Maryse Jaspardové "Ovládání prokreace: antikoncepce a potraty ve Francii a v Československu". Autorka v něm podává výstižnou charakteristiku prokreativního chování v zemích, jež svou odlišností představují dva protikladné typy: Francie, země s několikaletou tradicí široce uplatňované kontracepce jako hlavního prostředku pro omezení realizované plodnosti, kde přestože je od roku 1975 uměle vyvolaný potrat povolen, úroveň potratovosti po celá 80. léta klesala a na jejich konci nedosahovala 12 umělých přerušení těhotenství na 1000 žen v plodném

věku, a Československo, kde se od legalizace umělé vyvolaného potratu v roce 1958 jejich počet trvale zvyšuje a po liberalizaci potratového zákona v roce 1988 již přesahuje počet potratů 40 případů na tisíc žen v plodném věku. Jaspardová dokládá, že úroveň antikoncepce a potratovost jsou spojitě nádoby: zatím co ve Francii, kde prosazování liberalizace zákonodárství týkajícího se jak uvolnění propagace antikoncepce na přelomu 60. a 70. let tak vlastního potratu v polovině 80. let byly provázány širokou diskusí v masmédiích, jež ve svých důsledcích vedla i k seznámení veřejnosti s celou problematikou a hlavně k široce pojaté osvětě, pokud jde o sexuální chování a ochranu před nechtěným těhotenstvím, v Československu, kde k této diskusi nedošlo, zákonodárství bylo sice liberalizováno, ale obyvatelstvu nebyly další informace ani antikoncepce poskytnuty, nahrazuje umělé přerušení těhotenství nedostatečnou (lépe řečeno chybějící) antikoncepcí. Kromě toho bylo ve Francii jedním z hlavních výsledků celé diskuse převedení potratů a kontracepce plně pod dohled lékařských institucí. Autorka nezapomíná ani na politické aspekty: upozorňuje na fakt, že ve Francii prosadila právní liberalizaci potratů pravicová vláda, i když se její realizace uskutečnila až za socialistů. (Můžeme jen konstatovat, že se po roce 1989 o potratech v Československu sice hodně hovořilo, že byla přijata i určitá restriktivní opatření k jejich omezení, ale osvěta na poli sexuálního chování a antikoncepce včetně její dostupnosti chybí i nadále.) Závěrem se autorka zmiňuje i o jedné velmi důležité věci - již nyní existují terapeutické postupy, které stírají rozdíl mezi potratem a kontracepcí (metody "regulace" menstruační apod.), - etické otázky tak dostávají náhle jiný rozměr. A co teprve, bude-li možná volba pohlaví narozeného dítěte?

Příspěvek Jitky Rychtaříkové "Nové prokreční chování, případ Francie a České republiky" podává analýzu realizované plodnosti v obou zemích v poválečném období. Úvodem upozorňuje na to, že Francie i Česká republika nejsou sice typickými představiteli evropských zemí, ale přesto se i u nich vyskytují ve větší či menší míře rysy, kterými van de Kaa charakterizoval druhý demogra-

fický přechod: kromě nízké sňatečnosti i dlouhodobý pokles úrovně plodnosti pod úroveň výměny generací. Autorka se zaměřila na důkladný rozbor plodnosti podle věku matky při porodu a podle pořadí narozeného dítěte, které názorně dokládají jak změny ve stanovisku populací Francie a České republiky k reprodukci v nedávné době, tak rozdíly mezi oběma zeměmi. Pro obě země je společný celkový pokles úrovně plodnosti a pokles četnosti dětí narozených ve třetím a vyšším pořadí. V obou zemích se prosazuje jednotný model dvoudětné rodiny. Odlišují se tím, že ve Francii se stávají matkami ženy v průměru o tři roky starší než u nás, že se tam v 80. letech ve větší míře rodily děti mimo legální manželství. V České republice byla kromě toho velmi nízná úroveň bezdětnosti a průběh plodnosti jednotlivých generací byl značně ovlivněn pronatalitními opatřeními z přelomu 60. a 70. let, která však konečnou plodnost ovlivnila jen mírně.

Bez vlivu na demografické chování nejsou po svém masovém rošíření ani rozvody. V anotovaném sborníku jsou jim věnovány také dva příspěvky. Českou stranu reprezentuje studie Květy Kalibové a Jitky Tutterové "Rozpad manželství v ČSFR a některé jeho důsledky". I tentokrát se jedná v první části o standardní demografickou analýzu, která informuje o vývoji rozvodovosti v Československu obecně a v České republice a na Slovensku zvlášť, neboť některé rozdíly i přes shodnou legislativu existenci Československa přetrvávaly. Druhá část je věnována důsledkům rozvodů a je založena na sociologických výzkumech zabývajících se stabilitou rodiny, které podnikl Výzkumný ústav sociálního rozvoje a práce v roce 1987. Dokládá negativní vliv rozvodovosti na psychický i zdravotní stav obou partnerů, což za podmínek, kdy na 100 sňatků připadá 36 rozvodů, významně ovlivňuje celkové klima ve společnosti.

Francouzským protějškem ke studiu rozvodovosti je příspěvek Alfreda Dittgena "Současný vývoj rozvodovosti ve Francii. Některá srovnání s Československou republikou", který je koncipován mnohem obsáhleji a obsahuje pro českého čtenáře řadu zajímavých postřehů. Je tu mj. stručný pře-

hled vývoje francouzské legislativy počínaje rokem 1792, kdy byl ve Francii rozvod poprvé povolen, až do roku 1975, kdy vstoupila v platnost zatím poslední novela, podstatně zjednodušující především soudní projednávání rozvodových pří a umožňující např. i rozvod manželství po šestiletém přerušení společného života, pokud o to jedna strana požádá. Následná statistická analýza detailně informuje o rozvodovosti ve Francii v poválečném období z hlediska délky trvání manželství a věku manželů, jejich sociálního původu a místa bydliště, důvodů rozvodu a zabývá se i opětovnými sňatky rozvedených, vlivu rozvodů na plodnost, na sociální situaci rozvedených a pod. Autor konstatuje, že přes silnou tendenci k homogenizaci francouzské společnosti určité rozdíly v přístupu k rozvodům dosud přetrvávají: jejich četnost v zásadě závisí na existenci či neexistenci kulturního dědictví určité společenské skupiny a na stupni její "modernosti" (rozvádí se méně držitelů selských usedlostí než majitelů drobných průmyslových a obchodních podniků a živností, ale zemědělců i průmysloví dělníci se rozvádějí méně než příslušníci svobodných povolání, lidé s vyšší kvalifikací vůbec, lidé na venkově méně často než ve velkých městech). Vliv rozvodů na sociální úroveň rozvádějících je značný; i ve Francii je to v 85 % případů žena, které jsou po rozvodu svěřeny do péče nezletilé děti, ale jen 60 % těchto žen byly po rozvodu skutečně alimenty vypláceny, 10 % částečně a 30 % vůbec ne. Obecně je výrazný vzestup rozvodovosti provázen poklesem sňatků rozvedených, což vede k růstu počtu domácností jednotlivců a neúplných rodin. Tytéž trendy provázejí sociální vývoj i poválečného Československa, ale zatím v menším rozsahu.

Závěrečná studie Jiřího Večerníka "Životní podmínky mladých rodin. Příjmy, rozpočet a bydlení v Československu" vhodně doplňuje výše uvedné demografické příspěvky, neboť v podstatě objasňuje, za jakých podmínek vlastně v Československu fungoval model vysoké téměř obecné sňatečnosti, kdy věk při sňatku mužů i žen klesl v Českých zemích na nejnižší známou úroveň od roku 1828. Práce vychází z dat

Mikrocensu 1986, který byl zaměřen na rodiny, kde oba manželé byly mladší 30 let a od jejichž sňatku neuplynulo více než 5 let. Podrobně si všímá období startu mladých manželství a zejména jejich ekonomického zajištění, neboť v 80. letech mladí lidé uzavírající manželství stáli zpravidla teprve na počátku své ekonomické aktivity. Přitom náklady na založení nové domácnosti byly nemalé a nesnadné bylo i získání samostatného bytu jako předpokladu osamostatnění se nového páru. Mladé rodiny však byly zároveň poměrně náročné, pokud jde o vybavení své domácnosti. Jejich výdajový režim dokládá snahu o co nejrychlejší dosažení určitého standardu životní úrovně, v zájmu čehož byly mladé rodiny ochotny maximálně šetřit na jídle, ošacení i kulturním vyžití ve prospěch vytváření nezbytných podmínek pro zajištění dlouhodobých potřeb (koupě bytu a jeho vybavení průmyslovým zbožím dlouhodobé spotřeby). Celkové náklady na získání, vybavení a provoz domácnosti zpravidla daleko přesahovaly novomanželé dosud vydělané peníze a pouze čtvrtina mladých domácností začínala hospodařit bez darů rodičů, třetina však dostala do vínku nejméně 20 tisíc Kčs. Ve výši podpory se a odrážel status dosažený jejich rodiči, který často svědčil o nemalých příjmech z druhé ekonomiky, jež byla výrazným diferenciativním faktorem ekonomického postavení jednotlivců i rodin vůbec a zakotvovala prohlubující se sociální nerovnost i v podmínkách rovnostářského systému odměňování.

Sborník specifickým způsobem dokládá dva základní rysy demografického výzkumu. I přesto, že v obdobích zrychleného společenského vývoje mohou demografická data rychle zastarat, zůstávají cenným dokumentem o každé historické etapě a jejich přínos je o to větší, o co hlouběji se podaří zachytit zároveň soudobé poměry sociální. Z tohoto hlediska je zřejmé, že ve srovnání s francouzskými příspěvky postrádají jejich české protějšky hlubší sociologické zázemí, ačkoliv jsou na stejné úrovni, pokud jde o analytické zpracování demografických dat. Komparace populačního vývoje dvou zemí pak umožňuje rozlišit, v čem se v populačním vývoji Českoslo-

venska prosazovaly obecné tendence známé i u ostatních evropských populací a které rysy byly naopak odlišné. To umožňuje nejen lepší pochopení vývoje minulého ale dovoluje to i zařazení současných tendencí do jejich širšího rámce včetně určitého stupně

predikce - od počátku 90. let se také v Českých zemích rysy typické pro druhý demografický přechod zvyrazňují. Sborník je tak do určité míry i cenným dokladem o vývoji obyvatelstva jedné epochy.

Ludmila Fialová